

خلاصه

آداب تعلیم و تعلم در اسلام

نگارش: دکتر سید محمد باقر حجتی

تلخیص: داود رجبی نیا

دفتر نشر فرهنگ اسلامی

فهرست

۱		درآمد
۳		مقدمه
	نگاهی به شرف و فضیلت علم، دانش، دانشمند و دانشجو از منظر	
۳		قرآن و سنت
۳		الف) قرآن کریم
۴		ب) حدیث

باب ۱: آداب و وظایف معلم و شاگرد

نوع اول: آداب و وظایف مشترک معلم و شاگرد

بخش اول: آداب و وظایف معلم و شاگرد نسبت به خود

۷	۱. ضرورت و لزوم اخلاص و پاکسازی نیت	
	۲. عمل به علم - یا - لزوم هماهنگی رفتار معلم و شاگرد با علم و	
۸		آگاهی آنها
	۳. برخورداری از جهت‌یابی صحیح در توجه، توکل و جلب روزی	
۸		خداوند
۱۰		۴. حسن خلق و فروتنی و کوشش در تکمیل نفس

۵. عفت نفس و علو همت ۱۰

۶. قیام به وظایف و شعار دینی و تأدب به موازین اخلاقی ۱۱

بخش دوم: آداب و وظایف معلم و شاگرد در درس و سایر اشتغالات

۱. مداومت و استمرار بحث و اشتغالات علمی ۱۳

۲. خودداری از مرء و جدال و ستیزه جویی در بحث ۱۳

۳. یادگیری و تحصیل علم و آگاهی در هر شرایطی ۱۴

۴. انعطاف و تسلیم بودن در برابر حق ۱۵

۵. آمادگی قبلی معلم و شاگرد برای درس ۱۵

۶. رعایت نظافت و پاکیزگی، و لزوم آراستن ظاهر ۱۵

نوع دوم: آداب و وظایف ویژه معلم

بخش اول: آداب و وظایف ویژه معلم نسبت به خود

۱. احراز صلاحیت و شایستگی در امر تعلیم ۱۷

۲. حفظ حیثیات و شئون علم و دانش ۱۸

۳. به کار گرفتن علم ۱۸

۴. حسن خلق و فروتنی ۱۹

۵. دریغ نورزیدن از تعلیم علم ۲۰

۶. کوشش در بذل و اعطاء و انفاق علم ۲۰

۷. احتراز از مواضع تهمت و لزوم هماهنگی رفتار و گفتار معلم ... ۲۱

۸. شهامت معلم در اظهار حق، و جلوگیری از تخلف ۲۲

بخش دوم: آداب و وظایف ویژه معلم با شاگردان و دانشجویان

۱. ایجاد خلوص نیت در شاگردان - یا - اعلام امکان وصول به مقام

والای علمی در سایه ایمان ۲۳

۲. تشویق - یا - ایجاد شوق و دل بستگی به علم و دانش در شاگردان ۲۴

۳. لزوم مواسات و دلسوزی معلم نسبت به شاگردان ۲۴

۴. استفاده از روشهای مختلف برای جلوگیری از تخلف شاگردان ۲۴
۵. فروتنی و نرمش معلّم نسبت به شاگردان ۲۵
۶. تفقّد از احوال دانشجویان - یا وظیفه معلّم در صورت غیبت شاگرد
از جلسه درس ۲۶
۷. اطلاع از نام و مشخصات شاگردان و انقاء مطالب علمی در خور
استعداد آنها ۲۷
۸. تفهیم ترتب و تسلسل منطقی اشتغالات دینی و علمی به
شاگردان ۲۷
۹. کوشش در تقریب مطالب به ذهن شاگردان و رعایت استعداد
آنها ۲۸
۱۰. تشویق شاگردان به اشتغالات علمی و تحرّیص بر تکرار دروس و
آزمایش هوش و استعداد آنها ۲۸
۱۱. احترام به شخصیت شاگرد و اعتراف به اهمیت افکار او ۲۹
۱۲. رعایت مساوات در التفات و محبت به شاگردان ۲۹
۱۳. ارشاد شاگردان به معلمان شایسته ۳۰
۱۴. آماده ساختن دانشجویان و معرفی آنها به عنوان معلمان لایق
برای جامعه ۳۰
۱۵. عدم تقبیح علومی که معلّم در آن تخصّص ندارد ۳۱
- بخش سوم: آداب و وظایف ویژه معلّم در امر تدریس و جلسه درس . ۳۳

نوع سوم: آداب و وظایف ویژه شاگرد

بخش اول: آداب و وظایف شاگرد نسبت به خود

۱. تصفیّه و پالایش دل از آلودگیها ۳۷
۲. غنیمت شمردن فرصتهای زندگانی ۳۷
۳. گسیختن علایق و عوایق مادی از خویشتن ۳۸

۴. برحذر بودن از معاشرتهای نادرست به ویژه با افراد نامتجانس و نامناسب..... ۳۸
۵. مداومت بر تحرک و کوشش علمی..... ۳۹
۶. عُلُوّ همت و کوشش در پویایی از مقام والای علمی..... ۳۹
۷. رعایت مدارج علوم و دانشها از لحاظ اهمیت..... ۳۹
- بخش دوم: آداب و آیین زندگانی شاگرد با استاد و راهبر و پیشوای خود، و وظایف ضروری او در بزرگداشت حرمت وی..... ۴۱
- بخش سوم: آداب و وظایف شاگرد در دانش آموختن و قرائت درس و تکیه گاههای او در رابطه با استاد و رفقاء و همدرسهها
۱. ضرورت هم آهنگی مطالعات و اشتغالات علمی شاگرد، با فهم و استعداد او..... ۴۴
۲. تصحیح درس و معلومات قبل از اندوختن آن در حافظه و تلاش در پایداری و بررسی محفوظات..... ۴۴
۳. ضرورت تذکر و جبران لغزشهای استاد همراه با حفظ حرمت او..... ۴۵
۴. برنامه ریزی ساعات شبانه روزی برای اشتغالات علمی..... ۴۵
۵. انتخاب روز و ساعت ویژه برای آغاز به درس..... ۴۵
۶. صیانت و پاسداری از دانش و سرمایه های علمی از طریق کتابت و نگارش آن..... ۴۶
۷. اغتنام فرصت دوران نشاط و جوانی و لزوم والایی همت..... ۴۶
۸. حفظ همبستگی و ادامه استمرار شرکت در جلسات درس..... ۴۶
۹. رعایت آداب ورود به جلسه درس..... ۴۷
۱۰. رعایت موازین جلوس در جوار معلم..... ۴۷
۱۱. رعایت حق اولویت دیگران نسبت به محل جلوس مانند عدم اشغال محل جلوس دیگران..... ۴۸
۱۲. رعایت آسایش حاضران و تازه واردها..... ۴۸

۱۳. عدم مداخله در درس دیگران.....	۴۹
۱۴. عدم مداخله و مشارکت در سخن یا گفت‌وگوی دیگران.....	۴۹
۱۵. رعایت نوبت دیگران در هنگام آرایه درس به استاد.....	۴۹
۱۶. رعایت موازین جلوس در محضر استاد.....	۵۰
۱۷. کسب اجازه از محضر استاد و خواندن دعاء به هنگام قرائت درس.....	۵۰
۱۸. اهتمام به مذاکره و تکرار و اعاده سخنان استاد.....	۵۰
۱۹. حفظ حرمت استاد به گاه مباحثه و اعاده درس و رعایت موازین اخلاقی در نحوه مذاکرات علمی.....	۵۱
۲۰. وظایف علمی و اخلاقی دانشجویان برجسته.....	۵۱

باب ۲: در مناظره و شرایط و آداب و آفات آن

فصل اول: در شرایط و آداب بحث و مناظره

۱. باید مناظره به منظور اثبات حق انجام گیرد نه به خاطر تظاهر و ریا.....	۵۳
۲. اولویت و اهمیت والای امر به معروف و نهی از منکر نسبت به مناظره.....	۵۴
۳. اجتهاد، شرط مناظره در احکام دینی.....	۵۴
۴. حق و حقیقت، هدف اساسی مناظره.....	۵۴
۵. ضرورت انصاف در مناظره.....	۵۵
۶. ضرورت انجام مناظره با افراد برجسته علمی.....	۵۵

فصل دوم: آفات و نتایج سوء بحث و مناظره نادرست

۱. عدم پذیرش حق توأم با جدال و ستیزه‌جویی.....	۵۶
۲. تظاهر و ریاکاری.....	۵۶
۳. خشم و غضب.....	۵۷

۴. حقد و کینه‌توزی ۵۷
۵. رشک و حسد ۵۸
۶. بریدن از افراد و کناره جویی از مردم ۵۸
۷. سخنان نازوا و گفتارهای حرام ۵۹
۸. کنجکاوی از عیوب مردم و خرده گیری از آنها ۵۹
۹. بدخواهی و احساس شادی از اندوه و بدبختی دیگران ۵۹
۱۰. خودستایی ۶۰
۱۱. نفاق و دورویی ۶۰
۱۲. تکبر و خودبزرگ بینی و برتری جویی نسبت به دیگران ۶۰

درآمد

مجموعه حاضر چکیده‌ای از کتاب ارزشمند «آداب تعلیم و تعلّم در اسلام» اثر اندیشمند معاصر دکتر سید محمد باقر حجتی است. اثر وی نیز تحریری جدید و ترجمه گزارش گونه از کتاب «منية المرید فی آداب المفید و المستفید» اثر دانشمند شهیر اسلامی معروف به شهید ثانی می‌باشد.

در این تلخیص تلاش شد مباحث به نحوی تهیه شود که افزون بر خلاصه بودن، برای همگان قابل استفاده باشد. از این رو مستندات و بسیاری از مباحث فرعی یا جانبی حذف شده است که در صورت نیاز، خوانندگان را به مراجعه آن توصیه می‌کنیم.

مقدمه

نگاهی به شرف و فضیلت علم، دانش، دانشمند و دانشجو از منظر قرآن و سنت
(الف) قرآن کریم

خدایی که هفت آسمان را آفرید و زمین را همسان و همانند با آن خلق کرد [تا فرمانش میان این دو پدیده شگرف فرود آید]. هدف این است که از علم و بصیرت برخوردار گردید، بصیرتی که شما را به قدرت و توانایی همدیگر و گسترده خداوند رهنمون باشد.^۱

ای پیامبر، به نام پروردگارت خواندن را آغاز کن، پروردگاری که آفریننده است. انسان را از خون بسته و لخته شده آفرید. بخوان ای پیامبر، و پروردگار تو کریم‌ترین کریمان است. از آن جهت که با قلم، بشر را با علم و دانش آشنا و مأنوس ساخت.^۲

---

۱. سوره طلاق، آیه ۱۲. ۲. سوره علق، آیات ۱-۴.

در جمع بندگان الهی فقط علما هستند که خداشناس‌اند، و ترس و بیم از او و حس تقوا و پرهیزکاری در دل آنها راه دارد.^۱ و کسی که از حکمت و دانش و استحکام در اندیشه و گفتار و رفتار برخوردار باشد باید بداند تحقیقاً به خیر فراوانی دست یافته است.^۲

آیا آنان که به سلاح علم مجهزند و افرادی که با جهل و نادانی دست به گریبانند با هم برابرند؟^۳

(ب) حدیث

رسول خدا ﷺ: کسی که خداوند، خیر و سعادت او را خواهان است، وی را از بینش دینی و درک و فهم حقایق الهی برخوردار می‌سازد.^۴

پیامبر اعظم ﷺ: دانش‌طلبی و علم‌آموزی بر هر فرد مسلمان [اعم از زن و مرد] لازم و ضروری است.^۵

پیامبر خاتم ﷺ: پرارزش‌ترین و بهترین چیزی که انسان، پس از مرگ خود به یادگار می‌گذارد سه چیز است:

۱. فرزند صالح و شایسته‌ای که او را با دعای خیر یاد کند.
۲. صدقه جاریه [و مؤسسه عام‌المنفعه مستمری] که یادانش به او برسد.

۱. سوره فاطر، آیه ۹. ۲. سوره بقره، آیه ۲۶۹.

۳. سوره زمر، آیه ۹.

۴. منیة المرید، ص ۷؛ الکافی ۱/ ۳۹؛ صحیح بخاری ۵/ ۱۶.

۵. منیة المرید، ص ۷؛ المحجة البيضاء ۱/ ۸، در الکافی ۱/ ۳۵، ۳۶ به دنبال این حدیث آمده است: بدانید که خداوند متعال، دوستدار طالبان علم است.

۳. علم و دانشی که پس از مرگ او مورد استفاده دیگران قرار گرفته و بدان عمل شود.^۱

امام علی علیه السلام: ارزش شخصیت هر فردی به مقدار معلومات و معارف او است.^۲

امیرالمؤمنین علیه السلام: اگر مرگ عالم و دانشمندی فرا رسد، خلأ و شکستی در سازمان اسلام پدید می‌آید که جز به وسیله عالم و دانشمند دیگری - که جانشین و همانند او است - قابل جبران نبوده و این شکاف و صدمه، مرمت نخواهد گردید.^۳

امام باقر علیه السلام: دانشمندی که از دانش خویش بهره‌مند است از هفتاد هزار عابد [فاقد بینش دینی] برتر و ارجمندتر است.^۴

۱. منیة المرید، ص ۹؛ سنن ابن ماجه، مقدمه، ۲۰.

۲. منیة المرید، ص ۱۲، نهج البلاغه، حکم، ۸۱.

۳. منیة المرید، ص ۱۲.

۴. منیة المرید، ص ۱۳؛ الکافی ۴۱/۱.